

УДК (UDC) 631.58 : 334.754 (344-25) : 631.1.016 (477) "1894-1919"
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2024.2\(46\).724](https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).724)

KYIV AGRICULTURAL SYNDICATE (1894-1919): MAIN AREAS OF ACTIVITY FOR NEEDS OF AGRICULTURE IN UKRAINE

Victor Chalavan

National Scientific Agricultural Library
of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
e-mail: vchal77@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

ABSTRACT

The purpose of the research paper is to analyze the main areas of activity of Kyiv Agricultural Syndicate (1894-1919), aimed at the development of agriculture and agricultural industry in the territory of Ukraine.

The scientific novelty of the study is in a comprehensive assessment of all components of Kyiv Agricultural Syndicate's activity in the needs of agriculture, based on the documents introduced into scientific circulation for the first time.

Conclusions. The main tasks of Kyiv Agricultural Syndicate, which functioned from 1894 to 1919, included assisting agrarians in the purchase of inexpensive but high-quality products and household items, agricultural machines and tools, as well as in the sale of rural goods on domestic and foreign markets without services of mediators.

Along with the mediation and supply functions, the Syndicate faced several important scientific and practical tasks: establishing laboratories and research stations with the aim of helping both its members and the development of agriculture in the region. Kyiv Agricultural Syndicate, along with a number of professional agricultural societies and other associations, had significant merit in the organizational support for the development of seed control in the territory of Ukraine in the late 19th – early 20th century.

The establishment in 1897 of Kyiv Seed Control Station and Chemical Laboratory, with the support of the Syndicate, contributed to systematic scientific research on the quality of sowing seeds and other agricultural products. In the scientific literature, there was an established opinion, that the Station and the Laboratory, invariably headed by well-known agrarian scientists P.R. Sliozkin (1897-1900), S.L. Frankfurt (1900-1913), and V.V. Zadler (1913-1919), became the seed control centers for sugar beet production in the South-Western region of the Russian Empire, having theoretically, methodically, and practically initiated a new trend in domestic seed production – quality control of seed material.

The Entomological Station, established at Kyiv Agricultural Syndicate in 1903 (later – the Plant Pest Control Station), thanks to the work of the outstanding zoologist and entomologist V.P. Pospelov, became the first institution of its kind in the Russian Empire. The Station made a significant contribution to the protection of agricultural plants from pests.

Keywords: agricultural societies, agricultural research, Kyiv Agricultural Syndicate, South Russia Society for the Promotion of Agriculture and Rural Industry, seed production, breeding, seed control

КИЇВСЬКИЙ ЗЕМЛЕРОБСЬКИЙ СИНДИКАТ (1894-1919 РР.): ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЛЯ ПОТРЕБ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Віктор Чалаван

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека
Національної академії аграрних наук України (Київ, Україна)
e-mail: vchal77@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

АНОТАЦІЯ

Метою статті є аналіз основних напрямів діяльності Київського землеробського синдикату (1894-1919 рр.), направлених на розвиток сільського господарства та сільськогосподарської промисловості на теренах України.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексній оцінці усіх складових діяльності Київського землеробського синдикату для потреб сільського господарства на основі уперше введених до наукового обігу документів.

Висновки. До основних завдань Київського землеробського синдикату, що функціонував у 1894-1919 рр., належало сприяння сільським господарям у придбанні дешевих, але якісних продуктів і предметів вжитку, сільськогосподарських машин і знарядь, а також у збуті на внутрішніх і зовнішніх ринках вироблених господарствами товарів без послуг посередників.

Поряд із функціями посередництва та постачання перед синдикатом стояла низка важливих науково-практичних завдань: влаштування лабораторій і дослідних станцій з метою допомоги як своїм членам, так і розвитку сільського господарства регіону. Київському землеробському синдикату, поряд з низкою фахових сільськогосподарських товариств та інших об'єднань, належить вагома заслуга в організаційному забезпеченні розвитку контрольно-насіenneвої справи на теренах України у кінці 19 – на початку 20 ст.

Створення у 1897 р. Київської контрольної насінневої станції і хімічної лабораторії за підтримки синдикату сприяло системним науковим дослідженням якості посівного насіння й інших продуктів сільськогосподарського виробництва. У науковій літературі утвердилася думка, що станція та лабораторія, незмінно очолювані відомими вченими-аграріями П.Р. Сльозкіним (1897-1900), С.Л. Франкфуртом (1900-1913) і В.В. Задлером (1913-1919), стали центрами контрольно-насіenneвої справи для цукробурякового виробництва Південно-Західного регіону Російської імперії, започаткувавши теоретично, методично та практично новий напрям у вітчизняному насінництві – контроль якості насінневого матеріалу.

Ентомологічна станція, заснована при Київському землеробському синдикаті у 1903 р. (у подальшому – «Станція по боротьбі зі шкідниками рослин»), стала першою у Російській імперії установою подібного типу, завдячуючи діяльності видатного зоолога-ентомолога В.П. Поспелова. Станція здійснила вагомий внесок у справу захисту сільськогосподарських рослин від шкідників.

Ключові слова: сільськогосподарські товариства, сільськогосподарська дослідна справа, Київський землеробський синдикат, Південноросійське товариство заохочення землеробства та сільської промисловості, насінництво, селекція, контрольно-насіenneва справа

Вступ

Неурядові творчі об'єднання практикуючих господарів і вчених-аграріїв у вигляді різноманітних сільськогосподарських товариств, що функціонували на теренах України у кінці 19 – на початку 20 ст., відіграли ключову роль у появі сільськогосподарської дослідної справи. Через мережу постійно діючих установ (прокатних пунктів і станцій сільськогосподарських машин і знарядь; бібліотек; злучних і зерноочисних пунктів; сільськогосподарських складів; показових полів і ділянок; дослідних і дослідно-показових та контрольних установ; показових садів, городів, пасік, плодкових розплідників; споживчих крамниць; насінневих складів тощо) та посередництвом різноманітних науково-популяризаторських заходів (видання періодики, облаштування курсів, виставок, конкурсів, бесід тощо) вони забезпечили змістовою складовою процес виникнення спеціалізованих галузевих дослідницьких інституцій у своїх регіонах.

Створені за ініціативою місцевих територіальних громад, сільськогосподарські товариства з часом отримали загальнодержавну підтримку, у тому числі на законодавчому рівні. Сьогодні досвід функціонування професійних (галузевих) товариств в умовах приватної власності на засоби виробництва та невідворотного переформатування державних академічних установ може бути вкрай затребуваним і корисним, особливо щодо питань фінансування та взаємодії з місцевими громадами.

Не дивлячись на появу досить великої кількості досліджень про ті чи інші сільськогосподарські товариства зазначеного періоду, не можемо констатувати вичерпність аналізу цієї багатогранної тематики, адже не заповненими залишаються лакуни про окремі фахові осередки та їхній внесок у розвиток тієї чи іншої галузі сільського господарства та галузевого дослідництва загалом. Одним з таких осередків залишається Київський землеробський синдикат (інша назва – Південноросійське товариство заохочення землеробства і сільської промисловості (ПРТЗЗіСГ)).

Огляд літератури

У низці публікацій імперського періоду коротко окреслено завдання та напрями діяльності синдикату, з'ясовано умови, за яких створювалася головна науково-дослідна установа ПРТЗЗіСГ – Київська контрольна насіннева станція, мету її заснування¹. У радянський період про синдикат згадувалося винятково у контексті висвітлення історії виникнення, становлення та розвитку селекції цукрових буряків, а також селекційно-насінневих господарств і науково-дослідних установ з питань буряківництва на теренах України кінця 19 – 20 ст. (напр., праця М.І. Орловського²).

Серед сучасних учених, які зверталися до тих чи інших аспектів діяльності ПРТЗЗіСГ, назвемо В.А. Вергунова (монографії про очільників Київської

¹ *Затварницький П.* Киевский сельскохозяйственный синдикат. *Сельский хозяин*. 1897. № 26. С. 413-415; Испытательная станция Киевского синдиката. *Земледельческая газета*. 1899. № 12. С. 250; Русские сельскохозяйственные синдикаты. *Сельский хозяин*. 1897. № 52. С. 829-831; Южно-Русское общество поощрения земледелия и сельской промышленности. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1898. № 42. С. 680; Южно-Русское общество поощрения земледелия и сельской промышленности. *Известия Министерства земледелия и государственных имуществ*. 1903. № 36. С. 885.

² *Орловський М.І.* Етапи розвитку вітчизняної селекції цукрових буряків. Київ: ВНІЦ, 1973. 158 с.

контрольної насінневої станції – П.Р. Сльозкіна³ і С.Л. Франкфурта⁴), Т.Р. Грищенко (про роботу Київської контрольної насінневої станції у період заснування Сільськогосподарського наукового комітету України⁵), П.П. Євича (про діяльність станції для потреб селекційно-дослідних установ⁶), В.В. Скиртача (внесок синдикату у становлення і розвиток селекції та насінництва цукрових буряків в Україні⁷) й ін. Здавалося б, що найбільш повно історія синдикату могла бути висвітлена в дисертаційному дослідженні А.А. Бурдак⁸, однак авторка зупинилася саме на вивченні питання організаційного забезпечення розвитку контрольно-насінневої справи з відзначенням ролі фахових сільськогосподарських товариств та інших об'єднань 19 ст. у створенні окремих лабораторій з проведення аналізів насіння, добрив, ґрунту. Об'єктом вивчення стала винятково експериментальна діяльність Київської контрольної насінневої станції синдикату.

Як засвідчила історіографія питання, більш-менш дослідженим є внесок головної установи синдикату – Київської контрольної насінневої станції – у розвиток насінництва та селекції на теренах України кінця 19 – початку 20 ст., зокрема цукрових буряків і, як результат, майже повністю обійдено увагою питання становлення, еволюції та ліквідації самого синдикату й інших його науково-дослідних установ, а також усіх аспектів його багатогранної науково-організаційної діяльності.

Окрім того, використані автором цієї публікації документи Центрального державного історичного архіву у м. Києві введено до наукового обігу уперше, що додатково підкреслює наукову новизну статті та засвідчує вагомість зроблених висновків.

Метою статті став аналіз основних напрямів діяльності Київського землеробського синдикату (1894-1919 рр.), направлених на розвиток сільського господарства та сільськогосподарської промисловості на теренах України, зокрема, через призму дослідження його структури, складу, комерційної, науково-популяризаційної та науково-дослідної справи у галузі насінництва, селекції, прикладної ентомології.

КИЇВСЬКИЙ ЗЕМЛЕРОБСЬКИЙ СИНДИКАТ – ОДИН З НАЙБІЛЬШИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ СИНДИКАТІВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ЗАСНУВАННЯ ТА СТРУКТУРА

Серед різноманіття громадських об'єднань на теренах України кінця 19 – початку 20 ст. виділяється категорія тих, що були засновані на засадах

³ Вергунов В.А. Професор Сльозкін Петро Родіонович (1862-1927) / УААН, ДНСГБ, Укр. держ. насіннева інспекція. Київ: Аграрна наука, 2007. 180 с.

⁴ Вергунов В.А. С.Л. Франкфурт та Україна (до 150-річчя від дня народження): [монографія] / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки. Київ, 2016. 260 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграр. наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 95).

⁵ Грищенко Т.Р. Доля сільськогосподарських науково-дослідних установ Києва та Київщини у роки Української революції. *Історія науки і біографістика*. 2018. № 1. URL: <http://inb.dnsgb.com.ua/2018-1/12.html>

⁶ Євич П.П. Діяльність Миронівської селекційно-дослідної станції (1911-1968) у контексті розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки: дис... канд. с.-г. наук. Київ, 2012. 175 с.

⁷ Скиртач В.В. Становлення і розвиток селекції та насінництва цукрових буряків в Україні (друга половина XIX – XX ст.): дис... канд. іст. наук. Київ, 2011. 214 с.

⁸ Бурдак А.А. Науково-організаційна діяльність Київської контрольної насінневої станції Південно-Російського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості (1897-1919): дис... канд. іст. наук. Київ, 2019. 202 с.

взаємодопомоги: товариства взаємної допомоги (або допоміжні каси); товариства взаємного кредиту; товариства взаємного страхування; споживчі товариства; позичково-ощадні товариства; кредитні товариства; товариства заохочення землеробства та сільської промисловості (останні кваліфіковані одночасно й як споживчі осередки (мали ціллу сприяння сільським господарям певного регіону у придбанні за вигідними цінами продуктів споживання та промислових товарів), і як торговельні об'єднання (мета – вигідний збут сільськогосподарської продукції своїх членів). Ця категорія отримала назву сільськогосподарських синдикатів⁹. Вони носили змішаний характер як відносно особового складу, так і цілей; членами були не лише сільські господарі (великі та дрібні землевласники, орендарі), а також сільськогосподарські робітники та службовці.

Крім профільних завдань комерційного характеру сільськогосподарські синдикати ставили за мету завдання суспільного характеру¹⁰:

1) усунення торговельного посередництва у справі придбання членами синдикатів предметів, необхідних для сільського господарства, а також у відносинах між сільськими господарями та споживачами сільськогосподарської продукції шляхом організації безпосереднього збуту на внутрішніх і зовнішніх ринках;

2) безпосередня переробка продуктів шляхом облаштування місць для забою худоби, млинів, хлібопекарень, винокурних заводів, льохів для зберігання вина, складів для сушки тютюну, хмелю, ячменю;

3) послаблення коливань у цінах на сільськогосподарські продукти шляхом облаштування загальних складів (сільськогосподарських магазинів) з продовольчими запасами;

4) організація продовольчих кредитів для членів шляхом облаштування власних кооперативних банків і кас;

5) сприяння членам у страхуванні їхніх господарств від нещасних випадків шляхом організації взаємного страхування чи угод зі страховими товариствами щодо пільгових умов страхування;

6) колективна охорона посівів від руйнівних природних катаклізмів чи шкідників;

7) сприяння членам в їхній господарській діяльності шляхом придбання синдикатом для здачі у платне користування сільськогосподарських знарядь, машин, облаштування лабораторій для аналізу продуктів, дослідних полів, зрошення, дренажу тощо¹¹.

Як зазначає дослідниця І.О.Демуз, у діяльності сільськогосподарських (землеробських) синдикатів Російської імперії, на відміну від західноєвропейських, найбільш успішного розвитку набули операції із закупівлі покращених сільськогосподарських знарядь, машин і насіння; на момент виникнення (кінець 19 ст.) слабше розвивалася організація збуту та встановлення торговельних зв'язків із закордонними ринками. Подвійне спрямування діяльності землеробських синдикатів Російської імперії не чітко окреслювало їхній статус: частина з них

⁹ Общества. *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*. Том XXI. Санкт-Петербург, 1897. С. 610.

¹⁰ Синдикаты. *Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона*. Том XXX. Санкт-Петербург, 1900. С. 9.

¹¹ Ibid. С. 10.

схилилася до перетворення у суто торговельно-промислові об'єднання, діяльність яких спрямовувалася на отримання членами вигідних грошових дивідендів; інша ж частина прагнула висунення на перший план суспільних функцій, без отримання матеріальних прибутків, тобто набуття статусу суто сільськогосподарських товариств з культурно-просвітницьким характером діяльності¹². Серед найбільш відомих сільськогосподарських синдикатів даного періоду варто назвати Сільськогосподарське товариство в Одесі, Сільськогосподарське товариство винокурних заводчиків Чернігівської губернії, Південноросійське товариство заохочення землеробства і сільської промисловості й ін.

Датою заснування ПРТЗЗіСГ називають або 1892 р., або 1894 р. Проте, як вдалося встановити за архівними матеріалами, воно розпочало активну діяльність саме 15 жовтня 1894 р.¹³ Це – пайове товариство, до якого входили найбільші підприємці-цукровиробники Південно-Західного краю Російської імперії: Терещенко, Харитоненко, Ханенко, Ганицький, Репнін, Піхно й ін. Діяльність осередку поширювалася на Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Херсонську та Бессарабську губернії, головний офіс перебував у м. Київ. Згідно доповнення до Статуту, у 1896 р. отримало й іншу назву – «Київський землеробський синдикат».

У перший рік існування (1894 р.) у складі ПРТЗЗіСП нараховувалося 101 член з 300 паями¹⁴; на 1 січня 1908 р. – 369 членів з 899 паями¹⁵, на 1 січня 1910 р. – 360 членів з 864 паями¹⁶; на 1 січня 1911 р. – 344 члени з 826 паями¹⁷; на 1 січня 1913 р. – 333 члени з 844 паями, з яких лише 270 активних членів з 715 діючими паями¹⁸. До складу Правління товариства на 1895 р. входили, зокрема, К.А. Хайновський, М.П. Шестаков, В.Б. Ганицький, Б.І. Ханенко, Н.В. Ляховський, Л.З. Тумківський, директором-розпорядником був В.Б. Ганицький¹⁹. До 1914 р. головою Правління призначено М.П. Шестакова, товаришем голови – І.Ф. Власова, директором-розпорядником – А.К. Ржепецького, серед членів Правління А.П. Прудников, С.А. Шилін, Б.І. Перро, Г.Н. Логачов, членів ревізійної комісії Н.С. Чечулін, О.С. Ананьєв, А.І. Яковлев²⁰.

Адміністрація синдикату була представлена Правлінням, до складу якого входили: Голова (вів засідання), директор-розпорядник і його заступник (займалися поточними справами), члени. Бюро Правління у перші роки функціонування синдикату складалося з наступних відділів: 1) бухгалтерія, каса та канцелярія; 2) машинний; 3) насінневий; 4) штучних удобрень; 5) комісійний з продажу зерна й іншої продукції; 6) кореспонденція; 7) експедиція; 8) науково-консультаційний; 9) особливих доручень²¹; до 1914 р. структура зазнала змін,

¹² Демуз І.О. Сільськогосподарські товариства України: довідник / Вступ. слово акад. НААН В.А. Вергунова; Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН. Київ: Аграрна наука, 2022. С. 25.

¹³ Центральний державний історичний архів м. Києва (ЦДІАК). Ф. 718. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 5, 64.

¹⁴ Ibid. Арк. 13.

¹⁵ Ibid. Спр. 5. Арк. 3.

¹⁶ Ibid. Спр. 7. Арк. 7.

¹⁷ Ibid. Спр. 8. Арк. 4.

¹⁸ Ibid. Спр. 10. Арк. 4, 39зв.

¹⁹ Ibid. Спр. 2. Арк. 19.

²⁰ Ibid. Спр. 10. Арк. 2.

²¹ Ibid. Спр. 2. Арк. 38, 39.

зокрема, документи свідчать про функціонування таких відділів (створених у різний час) як: бухгалтерія, комерційний, насінневий, машинний, городній, склад, експедиція, редакція, лабораторія, ентомологічна станція, дослідна станція, окремі відділення товариства у містах Тальному, Фастові, Кагарлику.

До обов'язків завідувачів відділів (зокрема, насінневого, комерційного та машинного) входили: 1) вивчення технічної та наукової сторони своєї справи (галузі); 2) координація та розвиток діяльності відділів, здійснення поповнення і продаж товарів; 3) подання директору-розпоряднику синдикату відповідних звітів. Директор-розпорядник разом з радою із завідувачів відділів вирішував питання: 1) закупки товарів і встановлення цін на них; 2) відкриття кредитів; 3) прийняття та звільнення працівників; 4) подання письмових висновків щодо проведених консультацій та експертиз. Він щомісячно звітувався перед Правлінням синдикату. Винагороду за роботу отримували як завідувачі відділів, так і всі члени Правління²².

У 1899 р. обговорювалося питання про організацію при синдикаті Консультаційного бюро з відповідних фахівців – теоретиків і практиків – зокрема, агрономів, скотарів, інженерів, лісничих, садоводів, бухгалтерів та ін. До завдань бюро мали належати: 1) складання організаційних планів господарств у розрізі місцевих умов та організація правильних сівозмін; 2) консультації з питань сільськогосподарської техніки; 3) організація аналізів ґрунтів з подальшими вказівками щодо обробітку й удобрення; 4) оцінка маєтків з подальшими рекомендаціями ведення господарства; 5) організація скотарства, молочного господарства; 6) складання проектів і кошторисів на техніко-сільськогосподарські заходи; 7) оцінка лісництва і складання лісгосподарських планів²³. Проте інформації у документах про створення та функціонування такого Консультаційного бюро нами знайдено не було.

Основні напрями діяльності Київського землеробського синдикату

У діяльності синдикату втілення знайшли 5 основних суто комерційного характеру напрямів:

1) продаж зерна й іншої сільськогосподарської продукції (з цією метою налагоджено тісні зв'язки не тільки на внутрішньому ринку, а й укладено договори з різними закордонними торговельними та виробничими організаціями і приватними фірмами);

2) продаж насіння (зокрема, буряка, вівса, гороху, кукурудзи, олійних рослин, конюшини, різних трав тощо), отриманого переважно від закордонних (французьких, німецьких, англійських) фірм або від вітчизняних насінневих господарств. Заслугою синдикату у цьому напрямку стали: зменшення участі посередників між виробниками та споживачами насіння; забезпечення для сільського господарства краю шляхом випускання оригінального насіння з найкращих регіонів та із-за кордону виробництва якісного і дешевого насіння;

3) продаж землеробських машин і знарядь, що здійснювався через представництво фірм і заводів Ельворті (м. Єлисаветград), Цегельський (м. Познань), Клейтон і Шутельворт (м. Лінкольн), Майфорт (м. Гамбург), а також низки американських фірм;

²² Ibid. Арк. 119, 120.

²³ Ibid. Арк. 117, 118.

4) продаж штучних добрив (фосфати, нітрати, калійні туки, кальцієві добрива);
5) торгівля різними сільськогосподарськими предметами (цвяхами, ремнями, залізом, мішками).

Поряд із цим, серед завдань синдикату виявлено також налагодження збуту продуктів допоміжних галузей сільськогосподарського виробництва (молочки, худоби, свиней і птиці, риби, свіжих і перероблених фруктів, хмелю); сприяння розвитку тваринництва шляхом посередництва у поставці господарям худоби²⁴.

Окрім збуту сільськогосподарської продукції своїх членів, постачання їм насінневого матеріалу, штучних добрив і сільськогосподарських машин синдикат опікувався загальними питаннями розвитку сільськогосподарського устрою та промисловості краю: подавалися клопотання до уряду про зниження для господарів цін на промислові вироби; зниження хлібних і транспортних тарифів для перевезення зерна; пільгове перевезення насіння; дозвіл синдикату, поряд із земствами та залізницями, здійснювати закупку насіння для державних потреб; дозвіл заснування власної агентури для якісного розвитку насінництва у регіоні (подібні агентури ПРТЗЗіСГ уже мало в Лондоні, Парижі, Кенінсберзі)²⁵.

ВНЕСОК КИЇВСЬКОГО ЗЕМЛЕРОБСЬКОГО СИНДИКАТУ У РОЗВИТОК НАСІННИЦТВА ТА СЕЛЕКЦІЇ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ

Однак найбільше синдикат турбували питання контролю за якістю насіння цукрового буряка та селекція, адже, як зазначалося у документах «ця галузь, як частина експериментальної науки, заснована головним чином на поки що малодослідженій фізіології рослин, вимагає для свого розвитку багатьох років та усвідомленої діяльності, проте зараз, на жаль, з урядового рівня спускається до рівня звичайних спекуляцій»²⁶. Вказувалося на стихійне виробництво забрудненого насіння, відсутність достатньої кількості селекційних станцій, які змогли б вплинути на виробництво необхідного обсягу очищеного або селекційного матеріалу, засилля рекламування продавцями неперевіреного насіння цукрових буряків задля збільшення продажів. У цьому напрямку синдикат брав на себе координуючі функції між цукрозаводчиками та виробниками насіння цукрових буряків задля налагодження справи на основі статистики виробництва селекційного насіння цукрових буряків та контролю роботи кожної фірми у складі синдикату.

Основними правилами для ПРТЗЗіСГ були визначені наступні: здійснювався продаж насіння лише тих фірм, які гарантували його високу якість; синдикат не встановлював цін на насіння, будучи лише посередником між продавцями та покупцями; запроваджувалася система контролю та перевірки діяльності фірм – членів синдикату. Система контрольних заходів передбачала 2 напрями: 1) контроль облаштування кожної фірми, кількість та якість продукції (через перевірку сівозмін, удобрення, обробіток ґрунту, підбір селекційного матеріалу, кількості еліти тощо, а також оцінку діяльності конкретної агрономічної лабораторії селекційних установ у справі покращення цукрового буряка); 2) контроль на заводах практичних результатів, отриманих на великих партіях буряка від фірм – членів синдикату (через аналіз результатів хімічного

²⁴ Ibid. Арк. 51.

²⁵ Ibid. Арк. 9, 10, 11.

²⁶ Ibid. Арк. 20, 21.

контролю цукрових заводів, що свідчили про переваги купленого насіння буряків)²⁷.

Ціль синдикату, як зазначалося у документах, полягала «у правильній постановці питання про культуру насінництва», «встановленні безпосередніх торговельних взаємовідносин між виробниками і споживачами з метою усунення або скорочення прибутків торговельних посередників», для чого накреслено конкретні завдання: 1) дослідження ринку (якості та цін на продукцію сільського господарства і пов'язаних з ним галузей переробної промисловості); 2) призначення спеціальних агентів як у губерніях (і повітах) імперії, так і за кордоном, з метою вивчення особливостей місцевих господарств, оптимальних сортів, забезпечення господарів необхідними предметами тощо; 3) продаж продуктів; 4) постачання сільських господарів сільськогосподарськими машинами та знаряддями, насінням, добривом, худобою та кіньми; 5) сприяння в отриманні членами синдикату кредитів для купівлі знарядь вітчизняного виробництва; 6) відкриття відділень і складів синдикату у різних містах імперії (Бердичеві, Умані, Вінниці, Кам'янці, Луцьку, Кишиневі); 7) заснування дослідної станції; 8) здешевлення виробництва сільськогосподарської продукції та полегшення збуту продукції через збір даних земської статистики, входження у співпрацю з урядовими інстанціями²⁸.

Так, земські склади синдикату, які асигнувалися з державних коштів, запрацювали з 1902 р. у Тальному, Райгороді, Ставищі, Фастові²⁹. Неодноразово подавалися клопотання до уряду про відкриття синдикатом зерноочисних пунктів, а також реєстрації дрібних селянських сільськогосподарських товариств³⁰.

Однак найбільшою заслугою ПРТЗЗіСГ вважається заснування у 1897 р. Київської контрольної насінневої станції і хімічної лабораторії при ній, які надали синдикату можливість «забезпечити гарантію доброякісності та чистоти сортів і виставленого на продаж насіння»³¹. Як виявлено з протоколів засідань Правління, питання про заснування станції з хімічною лабораторією для проведення аналізів ґрунтів і добрив вперше поставлено на порядок денний ще у 1895 р. Ревізійною комісією вже у 1901 р. відмічалось якісне облаштування дослідної станції і лабораторії, які «стали одними зі зразкових у нас в Росії установ, що принесуть незаперечну величезну користь господарству всього регіону, на який поширюється діяльність Товариства»³².

Так, уже в перші два роки діяльності станцією організовано колективні дослідження у 18 господарствах регіону над рентабельністю фосфоритних і калійних добрив під озиму пшеницю та коренеплоди (буряки та картоплю), причому в різних ґрунтово-кліматичних умовах³³, досліджено 1 104 зразки польового та городнього насіння, здійснено 104 аналізи ґрунтів і добрив; працівники станції, крім того, визначали ступінь пошкодження рослин

²⁷ Ibid. Арк. 23, 24, 25.

²⁸ Ibid. Арк. 27-28, 30, 31, 34, 35, 36, 38.

²⁹ Ibid. Спр. 4. Арк. 130, 132, 135, 136.

³⁰ Ibid. Арк. 173.

³¹ Ibid. Спр. 2. Арк. 92.

³² Ibid. Арк. 165.

³³ Ibid. Арк. 92.

шкідниками³⁴. Зважаючи на мінімальну плату за проведення дослідів з насінням у 50 коп. і максимальну – у 1 руб. 50 коп., прибуток станції та лабораторії за 1898 р. склав 1 556 руб. У зв'язку з призначенням завідувачем лабораторії екстраординарного професора Київського політехнічного інституту П.Р.Сльозкіна Міністерство землеробства, окрім оплати праці персоналу, залишило за синдикатом щорічну субсидію у розмірі 1 500 руб.³⁵ У подальшому кількість надісланих на станцію для аналізу зразків насіння зростала, про що свідчать наступні цифри: 1909 р. – 1 241, 1910 р. – 1 053, 1911 р. – 2 164, 1912 р. – 2 944³⁶, 1913 р. – 3 524 зразки, серед яких, зокрема, від синдикату надійшло 911, приватних осіб – 645, дослідних установ – 797, агрономічного відділу Київської земської управи – 1 384³⁷. Крім того, у 1913 р. станцією проведено дослідження ринкового насіння Київської губернії (645 зразків), звіт про який надруковано у журналі «Хозяйство» (№ 28 і 29 за 1913 р.); здійснено аналіз зразків для Виставки-базару, організованого Київською губернською земською управою³⁸.

Лабораторією у 1899 р. проведено 124 аналізи: залізної руди з визначенням заліза, осадку, сірки та фосфору – 18 зразків; гірських порід (переважно вапна та глини) – 15 зразків; ґрунтів (з визначенням корисних складових) – 13 зразків; кам'яного вугілля та торфу з визначенням вмісту попелу і, частково, калориметричної дії – 27 зразків; свинцевої руди – 2 зразки; добрив – 26 зразків; криничної та річкової води з визначенням кількості та якості домішок, в окремих випадках з бактеріологічними дослідженнями – 6 зразків; рослинних продуктів (зерна, картоплі, олії тощо) – 16 зразків; продуктів тваринного походження – 1 зразок³⁹. У 1900 р. проведено 267 аналізів ґрунтів, руди, добрив тощо і 355 досліджень зразків насіння⁴⁰. У 1901 р. укладено договори з Одеським і Мюльграбенським хімічним заводом у Ризі про проведення аналізів туків з добривами в лабораторії синдикату⁴¹. У подальшому до лабораторії активно надходили замовлення на аналізи не лише від синдикату, а й від низки заводів, сільських господарів, мережі дослідних полів, земств: 1908 р. – 2 181⁴², 1909 р. – 3 189, 1910 р. – 4 183⁴³, 1911 р. – 6 050, 1912 р. – 6 284, 1913 р. – 5 358⁴⁴.

ВНЕСОК КИЇВСЬКОГО ЗЕМЛЕРОБСЬКОГО СИНДИКАТУ У РОЗВИТОК ЕНТОМОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У жовтні 1903 р. синдикатом подано клопотання про відкриття Ентомологічної станції з проханням асигнувань від профільного міністерства⁴⁵, яка у 1913 р. після

³⁴ Ibid. Арк. 113, 116.

³⁵ Ibid. Арк. 116.

³⁶ Ibid. Спр. 9. Арк. 19.

³⁷ Ibid. Спр. 10. Арк. 7.

³⁸ Ibid. Арк. 7зв.

³⁹ Ibid. Спр. 2. Арк. 137.

⁴⁰ Ibid. Арк. 156.

⁴¹ Ibid. Спр. 4. Арк. 62, 84.

⁴² Ibid. Спр. 8. Арк. 4зв.

⁴³ Ibid. Спр. 9. Арк. 18зв.

⁴⁴ Ibid. Спр. 10. Арк. 6, 6зв.

⁴⁵ Ibid. Спр. 4. Арк. 173.

створення при ній мікологічного відділу була перейменована на «Станцію по боротьбі зі шкідниками рослин». Саме ця станція стала першою у всій Російській імперії установою подібного типу⁴⁶. Першим завідувачем станції призначено відомого ентомолога В.П. Поспелова, у 1913 р. її очолив фахівець Департаменту землеробства В.І. Казановський. У той час на станцію прибув в якості старшого інструктора тоді ще молодий Є.В. Звірозомб-Зубовський⁴⁷ (згодом – багаторічний очільник Всесоюзного й Українського ентомологічних товариств). В Ентомологічному відділенні станції проводилися дослідження над шкідниками рільництва (озимої совки, шведської та гесенської мушок, земляної блошки) і садівництва (яблуневої листовертки та хруща) Київської губернії. Досліди ставилися у плодових садах Києва, Мошно-Городищенському маєтку Балашової, Тальнівському маєтку княгині Довгорукої⁴⁸. У 1912 р. поставлено показові досліди по боротьбі з ховраками на селянських полях.

Мікологічним відділом станції з моменту заснування проводилися досліди протруювання зерна формаліном за допомогою машини Гейда, досліди протруювання клубочків буряка посередництвом формаліну для знищення мікроорганізмів шкідниками⁴⁹. У 1913 р. розпочалися спостереження за поширенням паразитних грибів і боротьбу з ними⁵⁰.

При Ентомологічній станції у 1913 р., згідно нового статуту, засновано новий періодичний друкований орган «Праці Київської станції по боротьбі зі шкідниками рослин». У серпні того ж року станція взяла участь в організації I Всеросійського з'їзду діячів прикладної ентомології у Києві, який, завдячуючи діяльності В.П. Поспелова, став центром прикладної ентомології у Російській імперії. На з'їзді присутніми були 40 учасників, заслухано більше 20 доповідей. Завдяки визнанню заслуг Київської ентомологічної станції саме Київ був обраний місцем для скликання наступного, II з'їзду ентомологів, місцем заснування Всеросійського товариства діячів прикладної ентомології та видання відомого навіть за межами імперії періодичного органу⁵¹.

Ентомологічна станція сприяла і розвитку сільського господарства Південно-Західного краю: проводилося безкоштовне визначення шкідників, популяризувалися методи боротьби з ними, співробітники станції читали лекції на курсах садівництва, брали участь у з'їздах, виставках тощо. Станція мала власну фахову бібліотеку.

Видавнича діяльність Київського землеробського синдикату

Синдикат активно займався також видавничою діяльністю: до Міністерства внутрішніх справ через Головне управління у справах друку було подано

⁴⁶ Демуз І.О., Чалаван В.А. Сільськогосподарські товариства на теренах України у 1920-х рр. – XXI ст.: моногр. / НААН; ННСГБ; наук. ред. В.А. Вергунов. Київ: Талком, 2023. С. 177; Демуз І.О. Громадські об'єднання вчених-ентомологів України 19 – початку XXI ст. *Науково-інноваційний розвиток агропродовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра*: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. Київ, 19-20 квітня 2023 р. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2023. С. 149.

⁴⁷ ЦДІАК. Ф. 718. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 9.

⁴⁸ Ibid. Арк. 10.

⁴⁹ Ibid. Спр. 9. Арк. 19.

⁵⁰ Ibid. Спр. 10. Арк. 11зв.

⁵¹ Ibid. Арк. 10.

клопотання про дозвіл з 1 січня 1897 р. видавати періодичний торгово-промисловий листок «Ведомости земледельческого синдиката» (інша назва, яка часто зустрічається як у документах товариства, так і в науковій літературі, – газета «Ведомости сельского хозяйства и промышленности»). Орган друку мав формуватися з двох листків: перший, що друкувався 2 рази на тиждень, містив: а) перелік цін на зерно та предмети сільського господарства і сільськогосподарської промисловості на теренах Російської імперії та закордоном (міста Одеса, Кенігсберг, Лондон, Марсель, Нью-Йорк); б) огляд місцевих ринків; в) огляд закордонних ринків; другий – виходив один раз на тиждень і містив: а) відомості про стан посівів у Росії та закордоном; б) попит і пропозицію на сільськогосподарські продукти на ринках у Росії та закордоном; в) свідчення про тарифи; г) свідчення про торговельні операції за тиждень; д) оголошення синдикату; е) приватні оголошення⁵². Редактором видання призначався член Правління синдикату Сергій Іванович Жекулін, заступником – В.Б. Ланицький.

Періодичний орган знаходився на фінансовому утриманні синдикату через його надзвичайну важливість для інформаційного освітлення галузевих питань. Уже протягом 1897 р. (першого року видання) вийшло 800 екземплярів газети, яка мала 633 підписники⁵³. І хоча її друк для синдикату був збитковим (напр., за 1898 р. прибуток «Ведомостей...» (розміщення оголошень, телеграм, оформлення підписки) склав 8 603 руб. 07 коп., а витрати на видання – більше 10 тис. руб.⁵⁴), не могло бути й мови про закриття чи злиття газети з будь-яким іншим виданням. Так, у 1898 р. на засіданнях синдикату розглядалося питання про можливість об'єднання «Ведомостей...» з друкованим органом Київського товариства сільського господарства – «Земледелие»⁵⁵, проте, через різні цілі видань і різне змістове наповнення, ця пропозиція не була підтримана Правлінням.

На початку 1902 р. головним редактором «Ведомостей...» Головне управління у справах друку призначило М.П. Шестакова, який запропонував змінити форму друкованого органу, видаючи його у вигляді однієї щотижневої брошури й одного додатку на тиждень – листка з торговими телеграмами та відомостями⁵⁶.

У 1907 р. «Ведомости...» було перейменоване на журнал «Хазяйство», що друкувався до 1918 р. включно. Було визнано надзвичайну цінність і важливість видання: так, за результатами виставки в Одесі у 1910 р. редакція отримала диплом із зазначенням того, що «спеціальною комісією Одеського відділення Імператорського Російського технічного товариства журнал визнаний таким, що повною мірою задовольняє потреби господарів Південно-Західного краю»⁵⁷. Учений комітет Головного управління землеустрою та землеробства визнав видання гідним поповнювати бібліотеки навчальних закладів⁵⁸. У 1910 р. висловлено подяки М.П. Шестакову та П.О. Широких за керівництво роботою редакції і редагування видання, відзначено велику корисність журналу «Хазяйство» із вказівкою на те, що він став одним із найкращих сільськогосподарських журналів Російської імперії⁵⁹.

⁵² Ibid. Спр. 3. Арк. 73-74.

⁵³ Ibid. Спр. 2. Арк. 99.

⁵⁴ Ibid. Арк. 116, 117.

⁵⁵ Ibid. Арк. 103, 104, 108.

⁵⁶ Ibid. Спр. 4. Арк. 114, 118.

⁵⁷ Ibid. Спр. 9. Арк. 19зв.

⁵⁸ Ibid. Спр. 8. Арк. 5.

⁵⁹ Ibid. Спр. 6. Арк. 2зв.

Київський землеробський синдикат, як один із найстаріших в імперії, виступив ініціатором скликання у Києві на початку 20 ст. Всеросійського з'їзду представників сільськогосподарських синдикатів. Протягом усього періоду діяльності ПРТЗЗіСП приймало участь у різноманітних сільськогосподарських виставках (осінь 1895 р. – у Сумах, 1896 р. – у Києві та Нижньому Новгороді тощо). На Київській сільськогосподарській виставці 1896 р. синдикат отримав найвищу нагороду, демонструючи павільйон сільськогосподарських знарядь і машин.

З початком Першої світової війни допоміжні установи синдикату змушені переорієнтуватися на обслуговування військових потреб і призупинити системну науково-дослідну діяльність. Ситуація не покращилася і після більшовицького перевороту. У 1919 р. Південноросійське товариство заохочення землеробства і сільської промисловості було ліквідовано, його науково-дослідні установи передано до Головцукру, контрольно-насіenneва станція увійшла до складу Дослідно-насіenneвої секції Сільськогосподарського наукового комітету України.

Висновки

Таким чином, до основних завдань Київського землеробського синдикату (Південноросійського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості), що функціонував у 1894-1919 рр. на теренах України, поширюючи свою діяльність на Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Херсонську та Бессарабську губернії, належало сприяння сільським господарям у придбанні дешевих, але якісних продуктів і предметів вжитку, сільськогосподарських машин і знарядь, а також у збуті на внутрішніх і зовнішніх ринках вироблених господарствами товарів без послуг посередників.

Поряд із функціями посередництва та постачання перед синдикатом стояла низка важливих науково-практичних завдань: влаштування лабораторій і дослідних станцій з метою допомоги як своїм членам, так і розвитку сільського господарства регіону загалом. Вважаємо, що Київському землеробському синдикату, поряд з низкою фахових сільськогосподарських товариств та інших об'єднань, належить вагома заслуга щодо організаційного забезпечення розвитку контрольно-насіenneвої справи на теренах України у кінці 19 – на початку 20 ст. Створення у 1897 р. Київської контрольної насіenneвої станції та хімічної лабораторії за підтримки синдикату сприяло системним науковим дослідженням якості посівного насіння й інших продуктів сільськогосподарського виробництва.

У науковій літературі утвердилася думка, що станція і лабораторія, які незмінно очолювали відомі вчені-аграрії П.Р. Сльозкін (1897-1900), С.Л. Франкфурт (1900-1913) і В.В. Задлер (1913-1919), стали центрами контрольно-насіenneвої справи для цукробурякового виробництва Південно-Західного регіону Російської імперії, започаткувавши теоретично, методично та практично новий напрям у вітчизняному насіenneвстві – контроль якості насіenneвого матеріалу. Саме на базі цих та інших подібних установ уже в 1920-х – 30-х рр. постала мережа нових науково-дослідних селекційних закладів, було організовано державне сортовипробування, розпочалося проведення сортового районування.

Ентомологічна станція, заснована при Київському землеробському синдикаті у 1903 р. (у подальшому – «Станція по боротьбі зі шкідниками рослин»), стала першою у Російській імперії установою подібного типу, завдячуючи діяльності видатного зоолога-ентомолога В.П. Поспелова. Станція, об'єднуючи дослідників

природи, які вирішували проблеми прикладної ентомології, здійснила вагомий внесок у справу захисту сільськогосподарських рослин від шкідників. Заслугою Південноросійського товариства заохочення землеробства і сільської промисловості вважаємо також активну науково-популяризаторську діяльність. Зокрема, його друкований періодичний орган «Ведомости земледельческого синдиката», перейменованний на журнал «Хазяйство» (1897-1918 pp.), був визнаний одним з найкращих сільськогосподарських журналів Російської імперії.

REFERENCES

- Brockhaus, F.A. & Efron, I.A. (Eds.).** (1897). Societies. In *Entsiklopedicheskiy slovar F.A. Brokgauza i I.A. Efrona*. Vol. XXI. Sankt-Peterburg, 607-628 [in Russian].
- Brockhaus, F.A. & Efron, I.A. (Eds.).** (1897). Syndicates. In *Entsiklopedicheskiy slovar F.A. Brokgauza i I.A. Efrona*. Vol. XXI. Sankt-Peterburg, 8-22 [in Russian].
- Burdak, A.A.** (2019). *Scientific and organizational activities of the Kyiv Control Seed Station of the South-Russian Society for the Promotion of Agriculture and Rural Industry (1897-1919)*. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Demuz, I.O.** (2023). Public associations of entomological scientists of Ukraine in the 19th and early 21st centuries. Proceedings of the Conference: *Naukovo-innovatsiyni rozvytok ahrovyrobnytstva yak zaporuka prodovolchoi bezpeky Ukrainy: vchora, sohodni, zavtra: materialy III Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 19-20 kvitnia 2023 r.). Vinnytsia: TOV «TVORY», p. 148-152 [in Ukrainian].
- Demuz, I.O. & Chalavan, V.A.** (2023). *Agricultural societies on the territory of Ukraine in the 1920s – 21st century*. Kyiv [in Ukrainian].
- Demuz, I.O.** (2022). *Agricultural societies of Ukraine: directory*. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
- Hryshchenko, T.R.** (2018). Fate of Kyiv and Kyiv region Agricultural Research Institutions in the Years of the Ukrainian Revolution. *Istoriia nauky i biohrafistyka*, 1. Retrieved from <https://inb.dnsgb.com.ua/2018-1/12.html> [in Ukrainian].
- Orlovskiy, M.I.** (1973). *Stages of development of domestic selection of sugar beets*. Kyiv [in Ukrainian].
- Skyrtach, V.V.** (2011). *Formation and development of breeding and seed production of sugar beets in Ukraine (second half of the 19th – 20th centuries)*. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A.** (2007). *Profesor Slozkin Petro Rodionovych (1862-1927)*. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
- Verhunov, V.A.** (2016). *S.L. Frankfurt and Ukraine (to the 150th anniversary)*. Kyiv [in Ukrainian].
- Yevych, P.P.** (2012). *Activities of the Myroniv breeding and research station (1911-1968) in the context of the development of domestic agricultural science*. (Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Zatvarnitskiy, P.** (1897). Kyiv Agricultural Syndicate. *Selskiy hozyain*, 26, 413-415 [in Russian].